

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 801.81:001.891.3 (477)

Т. Белюга, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ**СЕЛО ЯК ПОЛЮС ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАНСМІСІЇ
(У ПОШУКАХ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ)**

У статті запропоновано застосування категорії "полюсність" як інтегральної ознаки фольклору для вивчення процесів фіксації і трансмісії фольклорного ресурсу в межах фольклорної системи "село".

Ключові слова: полюсність, трансмісія, фіксація, місто, село, фольклорний феномен.

Проблема усвідомлення фольклорних явищ як елементів системи розв'язується вченими з різних боків, у річищі різних підходів, однак усе ж залишається проблемою настільки, наскільки стосується мінливих контекстів традиції і цивілізації. Фольклорна система шляхів передавання традиційних смислів у матеріальних і нематеріальних проявах впливає на самоусвідомлення людини як елемента цієї системи. Традиційна культура, яка зберігається в окремих локусах (місто, село, хутір), в окремих сферах (архітектура, звичаєве право, вербальний фольклор) є запобіжником маргіналізації людини у світі технологій, інформації, глобалізації. Саме фольклорні явища як форманти статусу особистості, її буттєвого довілля, її розвитку зберігають необхідний баланс між соціальними, економічними, політичними трансформаціями в культурі і стабільним та незмінним її антропологічним осердям. Пошук елементів фольклорної системи, які б забезпечували антропологічну стійкість українського духовного коду, був і залишається потрібним і актуальним для сучасної науки.

З історії фольклористичної думки в Україні видно, що народна культура загалом і фольклорний дискурс зокрема розглядалися вченими як гетерогенні й амбівалентні явища, тяглі в різних субкультурах і соціальних страхах. Фольклористи-предтечі сучасної науки про народну творчість досліджували цей феномен як предмет людинознавства. Так, М. Костомаров у статті "Об историческом значении русской народной поэзии" (1843) вказав на різні рівні історичного значення українських народних пісень: "Як відтворення народного побуту, джерело для внутрішньої історії, за якими історик міг би робити висновки про суспільний устрій, сімейний побут, звичаї; як предмет філологічного дослідження; як пам'ятники уявлень народу про самого себе і оточення тощо" [2, с. 54]. Романтична доба вітчизняної науки, до якої належить згаданий науковець і яка позначилася на методологічних підходах до предмета досліджень, характеризувалася синкретизмом наукових дисциплін, відсутністю чіткого розмежування між гуманітарними галузями. В. Петров свого часу зазначав, що "етнографі-романтики відносили весь етнографічний набуток народу до праісторії, до т.зв. мітологічного періоду, коли, мовляв, народ, історія, поезія і релігія – міт становили собою єдність" [7, с. 185]. Ці учні були певні того, що дух народу виявляється в мові, поезії і релігії. В. Петров, аналізуючи наукову концепцію дослідників доби романтизму, зауважив: "Завдання етнографії полягає у тому, щоб з вивчення народу, його передісторії, його духовної творчості, мови, словесності й побуту відтворити основні засади його духовної самобутності, пізнати сільський неписьменний люд з його недрукованою мовою, війняти з уст живе слово" [7, с. 186]. Народність була об'єктом і метою антропологічних студій. Власне, українська фольклористика першої половини XIX ст. ґрунтувалась на етнографічних розвідках, уникаючи обмеження її предмета галуззю поетичної творчості.

Аналізуючи генезу предметного поля фольклористики, О. Івановська констатувала, що "синкретизм як організуюче начало фольклору не наважились ігнорувати навіть переконані прибічники ототожнення фольклору і літератури (у радянській науці про народну творчість – Б.Т.). Тотальне поширення традиційних образів на оформлення житла, одягу, знарядь праці, способи організації обрядів, трудових процесів було свідченням недиференційованого характеру фольклорної культури" [3, с. 22]. Відповідно, сьогодні є аксіоматичним: фольклор "у чистому вигляді" неможливо виокремити з формату народно-національної культурної традиції, специфічних способів художнього моделювання світу без вторгнення у *modus operandi* суміжних гуманітарних галузей науки, тому продуктивним для адекватного наукового аналізу є методологічний інструментарій різних людинознавчих дисциплін.

Антропологічна модель наукового пошуку завжди базувалася на деякій полюсності елементів (свій–чужий, свобода–залежність), парадигм (раціональна–духовна, первинна–похідна), процесів (недостатніх чи надмірних, глобальних чи маргінальних). Категорією полюсу оперують як теоретики, так і емпірики. Поняття "полюс" (лат. *polus*, від.-грец. *πόλος*, буквально – вісь) у широкому сенсі слова: 1) межа, крайня точка чого-небудь; 2) що-небудь абсолютно протилежне іншому [5, с. 285].

Ми спираємося на тлумачення полюсності як важливого принципу розвитку антропологічної сфери знань і тому вірогідними вважаємо погляди філософів, культурологів і психологів. Зокрема В. Сагатовський, концептолог філософії гармонії як основи світогляду, вважав, що у будь-якій емпіричній ситуації представлені знання не лише про речі та їхні властивості, але й про відношення і дії, відповідно "субстанційно-атрибутивне і релятивне знання утворюють "два полюси досвіду". Ця полюсність не повинна просто сприйнятися, але й має бути залучена до певної системи. Таким чином емпіричне знання містить полюс вихідних значень і полюс операцій, що об'єднують ці значення в систему" [10, с. 104].

Психолог С. Рубінштейн уживав поняття "полюсності" на відміну від "полярності" як синонім подвійної залежності або подвійного зв'язку: "Почуття, будучи особливою формою відображення дійсності у вигляді переживань перебувають у подвійній залежності. Вони залежать від того, чи задоволені потреби і тому мають полюсний характер" [9, с. 46]. Трактуючи фольклористику невід'ємною галуззю антропологічного знання, вважаємо за можливе тлумачити поняття полюсності як одну з ознак, які характеризують систему трансмісії традиційних смислів у фольклорній реальності. При цьому полюсність сприймаємо як категорію, слідом за С. Рубінштейном та В. Сагатовським, як ознаку сингармонічну, а не антагонічну, а полюси – елементами взаємодії і взаємовпливу фольклорної системи.

Визначивши такі засади, ми зосередили увагу на основних полюсах стабільності й мінливості, де, влас-

не, відбувається системне передавання традиційних смислів. Згідно з позицією О. Івановської, яка, представляючи український фольклор у всій сукупності його найважливіших властивостей, чільне місце у своєму дослідженні з теорії фольклору відвела проблемі "створення, функціонування, зберігання, навчання, передавання, сприйняття і осмислення інформації, що в тому чи іншому вигляді закріплена в текстах". Зокрема дослідниця зауважила, що "ці способи є універсальними для всіх типів матеріальної та нематеріальної культури, а вся система їхнього втілення організується як передавання традиційних знань лінійним та інтегральним шляхами". Ключовою категорією є трансмісія як "система поступового, поетапного передавання фольклорного смислу в соціумі, що існує в одній часовій площині, а також між соціумами різночасових меж" [3, с. 249].

На сучасному етапі на таких полюсах перебувають міський фольклор (більш мінливий, масовий шлях трансмісії, які відбуваються насамперед у субкультурних групах) і сільський фольклор (більш стабільний, етапна трансмісія, яка генерує свій потенціал у поколіннях, гілках родоходу). Визначаючи ознаки полюсів, ми відштовхувалися від характеристик, даних С. Неклюдовим міському фольклору, і гіпотетично передбачали на цій основі ознаки трансмісії традиційних смислів сільського полюсу фольклорної трансмісії. Так, С. Неклюдов вважає, що міський фольклор поліцентричний, фрагментований відповідно до соціального, вікового і професійного розшарування суспільства; він розпадається на окремі стилістики, які не мають єдиної світоглядної основи [4, с. 77–89]. Трансмісія смислів на міському полюсі відрізняється від тієї, що відбувається на полюсі села, насамперед через те, що перебувають на периферії ідеології: бант на тупельках фрейліни в міському середовищі не дорівнює за ідеологічною вагою квітці, яку вплітає дівчина у вінок на Івана Купала, а зв'язок міського романсу з ритуально-магічними діями не доводиться так легко, як коліскової. Жанровий склад вербального міського фольклору більш гнучкий, динамічний, він постійно оновлюється, на відміну від сільського: індивідуальне авторство на міському полюсі відповідає запиту на імпровізацію, у той час як сільський фольклорний текст пісні змінюється лише в межах регіональних варіантів. Крім того, за С. Неклюдовим, культурна монолітність сільської спільноти, консерватизм соціальних структур і настанов обумовили найважливіші якості того фольклору, який зазвичай вивчають: збереження найдавніших образів і смислів. Наукові пріоритети фольклористики охоплюють здебільшого ретроспективу, а не генезу, пошук вихідного, первинного, а не тих впливів і результатів, які виникли внаслідок розвитку, розщеплення, змішування фольклорних явищ. Хочемо наголосити, що акцент нашого дослідження ми ставимо на системотворчості фольклорної традиції, результатом якої і є, зокрема, полюсна система села. Тому наш науковий пошук рухався в напрямку дослідження тієї системно-базисної конструкції, якою є село з погляду фольклорної трансмісії і полюсного характеру його фольклористичних ознак.

Село як локус, безперечно, постійно перебувало в полі зору фольклористів. До прикладу наведемо теми кандидатських дисертацій, підготовлених протягом останніх десятиліть на кафедрі фольклористики Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка: В. Буряк, "Сучасна народна пісенність Придніпров'я. Генезис образних форм поетичної свідомості" (1992); О. Гончаренко, "Дослідження народної прози Нижньої Наддніпрянщини (історичний аспект)" (1997); Н. Ярмоленко, "Генезис поетичного мислення українців у контексті українських обставин (на ма-

теріалі козацької пісні Черкащини)" (1997); Н. Смагло, "Регіональні особливості народної прози Поділля" (1999); Я. Вернюк, "Формування та становлення фольклористики Волині у XIX – поч. XX ст." (2003); І. Неїло, "Народна проза Куп'янщини у записках Петра Іванова: сюжет, мотив, образ" (2005); В. Телеуця, "Поетика української весільної поезії Придунав'я" (2007); Л. Гуманенко, "Казкова традиція кримського регіону України" (2011); Н. Хоменко, "Український народний романс: генеза жанрових різновидів" (2013) та ін. Однак село як полюс збереження і передавання традиційних смислів, елемент фольклорної системи, феномен і генеративна структура породження фольклорних явищ, узагальнений окремий "суб'єкт" фольклорної трансмісії становить гіпотезу і новизну цього дослідження.

Етимологічне підґрунтя поняття села досить широке. Село, [сели'на] (зменш.) Нед. [сели'сько] (збільш.) Нед. [сели'тва] "основа, фундамент", [сели'тьба] "селище, садиба, будинок", селища'нин, се'лище "поселення, місце, де було село", [сели'не] "поселення, земля", Нед. [село'вич] м"сільський мешканець", Нед. "сельбище" (заст.) "поселення", селюк, [село'х], селюцтво, селюча "сільська дитина", селянин, селян'ин, селян'инство "селянка" [селя'чка], "поселення, село" Нед. сільча'к "житель села", селянський, сільський, сели'ти, виселе'нець, ви'селок, [заселе'ниці] "жителька", [засе'лище] "заселене місце", [засе'лле] заселок, "населення", [осе'л], "зал" Пі оселе'нець "поселенець", [осе'лець] "тс.", [осе'лиця] "садиба" Л. осе'лище "місце поселення", осе'ля, [оселя'нин], "поселе'нець", переселе'нець, переселе'ць, [переселя'нин], посе'лок [посельча'нин] "односельчанин", [поселю'х] [1, с. 209]. "Новий тлумачний словник української мови" (2003) подає таке трактування лексеми: "1. Населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі. 2. Сільська місцевість взагалі. 3. Жителі села, сільської місцевості [6, с. 261].

Антропологічний ресурс трансмісії сільського полюсу фольклору насамперед несе сільське населення, яке може потім поширювати його в місті за умов міграції. Міське населення України на 1 лютого 2013 р. становило 31 млн. 373 тис. 427 осіб, сільське населення – 14 млн. 165 тис. 694 людини. (Дані ресурсу дослідження ринків <http://www.rbc.ua>). Тому можна стверджувати, що поняття "село" може визначатися й інтерпретуватися як суто фольклористична категорія поряд із його соціологічним, топографічним, чи культурологічним тлумаченням.

Б. Путилов задекларував позицію щодо значущості регіонального чинника фольклору: "Регіональність прямо пов'язана з циклічністю функціонування фольклору, що здебільшого залежить від того, до якого господарсько-культурного типу належить етнічний колектив". Він вважав, що "обумовленість фольклорної культури, її змісту, структури, функцій, регіональними та локальними факторами соціоетнічного характеру є незаперечною" [8, с. 25].

З огляду на це, звертаємо увагу на регіонально-локальну специфіку України, де типи сільських поселень розрізняють за людністю, виробничою діяльністю, просторовим розміщенням. За людністю розрізняють села малі (до 500 жителів), середні (500–1000), великі (понад 1000 жителів). Понад 57% сіл в Україні малі, з них п'ята частина – це хутори (з людністю менше ніж 100 жителів). Закономірним явищем є перехід сільських поселень із однієї групи до іншої. Як правило, села втрачають населення і поступово переходять із більшої за людністю групи до меншої. За виробничою діяльністю розрізняють села сільськогосподарські (аграрні), несільськогосподарські та змішані. Тип поселення визначається за структу-

рою зайнятості населення. Переважаючим типом в Україні є сільськогосподарські села. До несільськогосподарських сіл відносяться поселення промислових підприємств, лісо- і рибпромислові, транспортні, дачні, рекреаційні поселення. Їх в Україні небагато. У змішаних селах поєднуються сільськогосподарські й промислові види господарської діяльності. У них поряд з сільськогосподарськими підприємствами є невеликі промислові об'єкти. Як правило, це цукрові, спиртові, крохмальні, льоно- та лісопереробні підприємства.

Малі села переважають у північній, північно-східній і західній частинах України (у Чернігівській, Полтавській, Сумській та Харківській областях). На решті території сучасної України поширені середні і великі села. У великих селах проживає більшість сільського населення України. Просторові особливості сільського розселення відображає також показник густоти сільських поселень. Найвища густота сільських поселень (понад 6 сіл на 100 км²) сформувалася в західних (Львівській, Тернопільській і Хмельницькій) та північно-східних (Полтавській, Сумській) областях України. Низька густота сіл простежується в Херсонській, Миколаївській та Луганській областях [11].

Особливості регіонального співвідношення фольклорних явищ визначаються, як ми вважаємо, полюсним характером трансмісії традиційних смислів через особливості самоусвідомлення носіїв фольклору як вихідців з того чи іншого фольклорного середовища. На різних етапах розвитку фольклористики в різних наукових школах середовищу (чи полюсам – Б.Т.) увага приділялася лише в тій мірі, в якій це середовище обумовлювало варіант фольклорного тексту. Сьогодні ми ставимо за мету комплексно дослідити сам фольклорний полюс села як окрему систему передавання традиційного смислу, виокремивши елементи, взаємовпливи і взаємозв'язки в ній.

Встановлення зв'язків між традиційними смислами, суб'єктами-носіями і регіонально-соціальним середовищем було метою досліджень у багатьох сферах антропологічного знання (А. Кардінер, М. Коул, М. Мід, Дж. Хендерсон – у США; В. Агеєв, А. Асмолов, Г. Волков, Л. Виготський, І. Кон, А. Лазурський, А. Лурія, С. Лур'є, В. Мухіна, Б. Путилов – у Росії; Б. Грінченко, В. Гнатюк, І. Франко, О. Малинка, Г. Нудьга, І. Денисюк, Р. Кирчів, О. Івановська та ін. – в Україні). Уже хрестоматійним є твердження Б. Путилова про регіональний і локальний первини у фольклорі: "Оскільки етнічний колектив займає певний, зумовлений історично простір, якому властиві

географічні, природні та інші характеристики, то його традиційна культура є регіональною і в історико-соціальному, і в просторовому сенсах" [8, с. 124].

Упродовж усієї історії становлення та розвитку вітчизняної фольклористики виявлення і опис одиничного, окремого, специфічного завжди випереджало узагальнення і універсалізацію, як те тим часом відбувалося у фольклористиці зарубіжній. Проте Б. Путилов усе ж дійшов висновку: конкретно й матеріально виражений фольклор, функціонуючи в "реальних" одиницях текстів (локальних і регіональних), кінець кінцем виявляє свої загальнонародні риси, що вичленовуються у вигляді різних узагальнень, універсальї, інтегральних ознак [8, с. 129].

Оскільки полюсність ми вважаємо такою інтегральною ознакою, то цілком обґрунтовано в наш науковий фокус потрапляє СЕЛО як окрема система фіксації і трансмісії фольклорних явищ, їх відображення у свідомості суб'єктів-носіїв, в їхньому ціннісно-символічному світогляді, вербальній і невербальній творчості, у зв'язках з духовними і матеріальними артефактами, приналежними до сільського полюсу фольклору.

Список використаних джерел

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 5: Р – Т / Уклад. Р.В. Болдирев та ін. – 704 с.
2. Етнографічні писання М.І.Костомарова / ред.М. Грушевський. – К.: ДВУ, 1930. – 352 с.
3. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підручник / О. Івановська. – К.: ВПК "Експрес-Поліграф", 2012. – 336 с.
4. Неклюдов С.Ю. Устные традиции современного города: смена фольклорной парадигмы / С. Ю. Неклюдов // Исследования по славянскому фольклору и народной культуре (Studies in Slavic Folklore and Folk Culture). – Вып. 2. – Berkeley, 1997.
5. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / Уклад.: Яремко В.В., Сліпушко О.М. – 2-ге вид., виправл. – К.: Аконті, 2005. – Т. 2: К – П. – 928 с.
6. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / Уклад.: Яремко В.В., Сліпушко О.М. – 2-ге вид., виправл. – К.: Аконті, 2005. – Т. 3: П – Я. – 864 с.
7. Петров В. Методологічно-світоглядні напрями в українській етнографії XIX–XX ст. / В. Петров // Енциклопедія українознавства: у 2 т. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 356–370.
8. Путилов Б. Фольклор и народная культура / Б. Путилов. – СПб.: Наука, 1994. – 225 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1998. – 720 с.
10. Сагатовский В.Н. Бытие идеального / В.Н. Сагатовский. – СПб.: Петрополис, 2003. – 104 с.
11. <http://agroua.net/economics/documents/category-10/doc-6/> Аграрний сектор України, 13 серпня 2013 року.
12. <http://www.rbc.ua>

Надійшла до редколегії 05.09.13

Т. Бєлюга, асп.

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СЕЛО КАК ПОЛЮС ФОЛЬКЛОРНОЙ ТРАНСМИССИИ (В ПОИСКАХ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ)

В статье предлагается употреблять категорию "полюсность" как интегральное свойство фольклора для изучения процессов фиксации и трансмиссии фольклорного ресурса в пределах фольклорной системы "село".

Ключевые слова: полюсность, трансмиссия, фиксация, город, село, фольклорный феномен.

T. Belyuga, Postgraduate Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE VILLAGE AS A POLE OF THE FOLK TRANSMISSIONS (IN SEARCH OF THE METHODOLOGICAL TOOLS)

In the article the author proposes using the category of "polarity" as the integral sign of the folklore. The research is dedicated to the processes of the folklore resources fixation and transmission at the folklore system "village".

Key words: polarity, transmission, fixation, city, village, folklore phenomenon.